

УДК: 613 (092) + 613/614 (092) (477)

Москаленко В.Ф.,
Яворовський О.П.,
Сахарчук І.М.

**ВІЙСЬКОВИЙ
САНІТАРНИЙ ЛІКАР І ЕПІДЕМІОЛОГ
О.В. КОРЧАК-ЧЕПУРКІВСЬКИЙ
(1914–1917 рр.)**

Національний медичний університет імені О.О.Богомольця

Резюме. У статті на основі нововідкритих архівних документів висвітлюється один з малодосліджених аспектів багатогранної діяльності академіка О.В.Корчака-Чепурківського – його участь у Першій світовій війні як санітарного лікаря й епідеміолога медико-санітарної частини 8-ої армії Південно-Західного фронту. *Ключові слова:* О.В.Корчак-Чепурківський, Перша світова війна, районний військовий лікар, уповноважений Всеросійського Земського Союзу, 8-ма армія, Південно-Західний фронт, санітарно-протиепідемічна діяльність, санітарна робота, санітарно-виконавча комісія, епідемічні загони, санітарні потреби.

Життєвий і творчий шлях видатного українського вченого, академіка О.В. Корчака-Чепурківського проаналізований і висвітлений в монографічних виданнях (С.С. Каган, 1965, Я.В. Ганіткевич, 2002) [1], дисертаційних роботах (І.М. Макаренко, 1963, Л.П. Товкун, 2010) [2], численних наукових статтях (К.Г. Васильєв, 1974; О.М. Голяченко, 1978; Е.Я. Белицкая, 1982; Л.В. Матвеева, 1993; Я.В. Ганіткевич, 2002, 2004; Н.І. Коцур, 2005; Ю.І. Кундієв, 2006; Л.П. Товкун, 2008 та ін.) [3].

Зокрема, підкреслена його роль як завідувача кафедри загальної і соціальної гігієни Київського медичного інституту, організатора і керівника Кафедри народного здоров'я ВУАН, організатора і декана першого українського медичного факультету в УНР, першого лікаря-академіка ВУАН і довголітнього неодмінного секретаря цієї академії. Охарактеризований особистий внесок О.В.Корчака-Чепурківського у розвиток як науки і предмету викладання в українських вишах соціальної медицини, біостатистики, епідеміології, гігієни праці, харчування, комунальної і шкільної гігієни. Досліджений його професійний шлях земського і санітарного лікаря, який працював у земствах Полтавської та Херсонської губерній, а згодом завідувачем земського санітарного бюро Бессарабської губернії та завідувачем санітарного відділу Київської міської управи, директором

санітарного департаменту Міністерства народного здоров'я та державного опікування Української держави, Міністром народного здоров'я та державного опікування за часів Директорії.

Проте в жодній з наукових праць не відображена його діяльність під час Першої світової війни на посаді лікаря медико-санітарної частини 8-ої армії Південно-Західного фронту.

Завдання нашої статті полягає в тому, щоб показати участь О.В.Корчака-Чепурківського у Першій світовій війні як санітарного лікаря і епідеміолога, який творчо і винахідливо проводив не тільки загальні санітарно-профілактичні і протиепідемічні заходи, а й організував надання первинної медико-санітарної допомоги пораненим, хворим та біженцям.

Перша світова війна, яку вели між собою держави австрійсько-німецького блоку і Антанти, застала О.В.Корчака-Чепурківського вже працюючим на посаді санітарного лікаря південно-західних залізниць, призначеного сюди Всеросійським Земським Союзом (ВЗС).

Територія України, як відомо, стала одним з головних театрів воєнних дій Першої світової війни. Спочатку у сферу цієї війни потрапили Волинь, Галичина і Закарпаття, потім – Буковина і Поділля.

У зв'язку із зайняттям російськими військами /в результаті Галицької битви/ Східної Галичини,

частини Північної Галичини та Буковини з містом Чернівці Всеросійський Земський Союз створив у Львові свою філію Південно-Західного Комітету і призначив 3 січня 1915 р. О.В.Корчака-Чепурківського, як одного зі своїх найбільш авторитетних і активних членів, завідувачем санітарно-гігієнічною частиною цього комітету. Дещо пізніше, з 1 листопада 1915 р., О.В.Корчак-Чепурківський став працювати районним лікарем при управлінні уповноваженого ВЗС 8-ої армії Південно-Західного фронту. Водночас він був і членом медично-санітарного відділу Комітету Південно-Західного фронту ВЗС у Києві до липня 1917 р. [4].

Слід відзначити, що управління уповноваженого ВЗС 8-ої армії Південно-Західного фронту, так само як і штаб армії, розмішувалися у різних містах – у Чернівцях, Рівному, Луцьку. Це залежало від руху військ і встановлення лінії фронту. Так, навесні 1915 р. під натиском австрійсько-німецьких військ російська армія змушена була відступити з Галичини і фронт перемістився з лінії Буковина – Східна Галичина на Волинь. Протяжність Південно-Західного фронту, яким командував генерал О.О.Брусилов, сягала 480 км. від Пінських боліт до румунського кордону. Тут діяли 4 армії: 8-а, 11-а, 7-а і 9-а чисельністю 630 тис. солдатів і офіцерів [5]. В результаті вся територія від лінії фронту вглиб – аж до Києва – перетворилася на оперативний тил. Війна на цьому фронті набула позиційного характеру. Але вже влітку 1916 р. російські війська знову просунулися вперед і всередині серпня підійшли до Карпатських перевалів, повністю захопивши Буковину та Південну Галичину. Однак, не отримавши відповідних поповнень, боєприпасів і підтримки інших фронтів армії Південно-Західного фронту не змогли далі розгорнути наступ і на початку вересня зупинилися на лінії ріки Стохід – Кіселін – Золочів – Бережани – Галич – Станіслав – Ворохта. Під кінець 1916 р. на Південно-Західному фронті, так само як і на інших фронтах, знову війна набула позиційного характеру.

Проте і під час позиційного протистояння, і під час ведення бойових дій створений на початку війни медико-санітарний відділ Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Земського Союзу не припиняв своєї діяльності ні на хвилину. Уповноваженими загально-організаційного підвідділу медико-санітарного відділу Комітету ВЗС Південно-Західного фронту були Кір'янов В.О. і Бурлаков Г.Г., а також санітарний лікар Бегак А.Г. та четверо районних лікарів:

Корчак-Чепурківський О.В., Шполянський С.Л., Полянський В.Д. та Чорномор-Задерновський Ф.В. [6]. Вони здійснювали керівництво всіма медико-санітарними закладами, які входили до складу цього підвідділу. Число закладів не було сталим. Воно зростало з кожним місяцем. Про це свідчать дані нижченаведеної таблиці [7].

Таблиця 1

Список закладів медико-санітарного відділу Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського Земського Союзу

Назва закладів	Чисельність станом на:	
	15.11.1915р.	17.12.1915р.
Епідемічні загони	35	35
Польові пересувні госпіталі	1	1
Перев'язувально-харчові пункти	3	1
Бактеріологічні лабораторії	9	12
Крайові госпіталі	2	2
Медичні пункти	2	8
Фельдшерські пункти	19	20
Фельдшерські пункти при яслах	-	6
Прищеплювальні загони	16	19
Віспоприщеплювальні загони	10	12
Дезинфекційні загони	1	4
Зуболікувальні кабінети	14	26
Карантинний будинок	1	-
Дитячий будинок	-	1
Центральний аптечний склад	-	1
Передові відділення Центрального аптечного складу	-	3
Передові аптечні склади	-	3
Тілові банні загони	1	10
Передові банні загони	-	4
Тілові бані	-	3
Пральні постійного тилу	-	2
Передові пральні загони	-	1
Формувальний пункт	-	1
Венеричний барак	-	1
Всього	114	180

Кожному районному лікарю підпорядковувались медико-санітарні заклади, розташовані в районах дислокації тієї чи іншої армії Південно-Західного фронту. Армійський район 8-ої армії, у складі якої на кінець 1915 р. перебувало 48 таких закладів [8], охоплював у переважній більшості територію Волині. Усі ці заклади підпорядковувались районному лікарю 8-ої армії О. В. Корчаку-Чепурківському. Серед них: 8 епідемічних загонів /місце дислокації: Острог, Великий Желужськ, Рівне, Клевань, Ново-Волинськ, Деражно, Велика Осниця, Вишневець/; 6 фельдшерських пунктів /Городець, Збитін, Залісці, Вишневець, Шумськ, Охотнікове/; 2 фельдшерських пункти при яслах /Великий Желудськ, Деражно/; 3 бактеріологічні лабораторії /Рівне, Острог, Новоград-Волинський/; 6 прищеплювальних загонів /Ново-Волинськ, Рівне/; 11 зуболікувальних кабінетів /Рівне, Шумськ, Липно, Млодава, Клевань, Поліца, Володимирець/; 2 аптечні склади /Рівне/; 3 банні загони /Кременець, Острог, Сарни/; 2 тилові бані постійного типу і передовий пральний загін /Рівне/; 3 тилові пральні постійного типу /Рівне, Із'яслав, Ново-Волинськ/; тимчасовий фельдшерський пункт /Сатіїв/ [9].

Кожний з цих закладів мав свою організаційно-штатну структуру, чітко окреслені функції і виконував визначені йому нормативним документом (статутом) обов'язки. Наприклад, перший банний загін очолював завідувач, який мав 4-х замісників і 43 санітари, 4 з яких були військовослужбовцями нижчих чинів і 39 – найманими працівниками [10].

Деталізовані дані про кількісні та якісні характеристики особового складу усіх 48-ми медико-санітарних закладів 8-ої армії, підпорядкованих районному лікарю О.В.Корчаку-Чепурківському, потребують спеціального дослідження. Ми ж покажемо (проаналізуємо), як практично були задіяні доктором медицини з багатим досвідом наявні медико-санітарні заклади при організації санітарно-протиепідемічної справи у 8-ій армії Південно-Західного фронту.

О.В.Корчак-Чепурківський вважав, що основне завдання медико-санітарної організації 8-ої армії полягає в захисті військ і населення від інфекційних (заразних) захворювань та надання допомоги хворим і пораненим. Для виконання цього завдання необхідно було, з одного боку, якнайшвидше виявити осередки зарази і організувати боротьбу з нею, з другого, не допустити розповсюдження її серед армійських контингентів і цивільного населення. В умовах війни вогни-

щами спалаху заразних хвороб та носіями їх розповсюдження були скупчення і переміщення великих контингентів військ, біженців, робочих артилей тощо. Не могли, звичайно, оминати ці хвороби і район зосередження військ Південно-Західного фронту. Багато свідчень про це зафіксовано в документах медико-санітарного та інших відділів Комітету ВЗС при 8-ій, 11-й, 7-ій і 9-ій арміях. Так, на нараді представників цих армій від 5 березня 1916 р. районний лікар 9-ої армії Чорномор-Задерновський Ф.В. повідомляв, що у січні 1916 р. в 22-ому загоні, що дислокувався в Гусятині, серед військових було зафіксовано 105 випадків (спалахів) черевного тифу; в Кам'янецькому повіті – 259 випадків – серед військових і 424 – серед цивільного населення. Віспою тут було уражено 188 осіб цивільних і 35 військових, висипним тифом відповідно – 137 і 141 особа [11].

З повідомлення О.В.Корчака-Чепурківського на зазначеній нараді дізнаємося, що у 8-ій армії у цей час було зареєстровано лише 20 випадків інфекційних захворювань, а кількість смертельних випадків серед захворівших на висипний тиф склала 10 % [12].

Військових, так само як і цивільне населення, уражала і така небезпечна хвороба, як туберкульоз. Конкретні дані про цю хворобу навів у своїй доповіді на нараді представників медично-санітарних і санітарно-технічних закладів Комітету ВЗС Південно-Західного фронту доктор С.І.Хайкіс 16 грудня 1916 р. [13]. За перший рік війни, повідомив він, на Південно-Західному фронті пройшло: через пересувні лазарети – 16229 хворих, у т.ч. туберкульозних – 342; етапні лазарети – 5318 хворих, у т.ч. туберкульозних – 132; госпіталі – 16392 хворих, у т.ч. туберкульозних – 392.

Отже, за перший рік війни через медичні заклади, які функціонували при арміях Південно-Західного фронту, всього пройшло 38009 хворих, а серед них туберкульозних 867, тобто приблизно 2,26 %. Але вже на початку другого року війни відсоток цей збільшується, про що свідчать наступні цифри. За перші три місяці другого року війни через пересувні лазарети Південно-Західного фронту пройшло 6265 хворих, з яких туберкульозних 183, тобто майже 3 %. Про небезпечність даної хвороби і тяжкість цих хворих можна скласти уявлення на основі дещо інших даних, які наведені у звіті про діяльність Київського губернського комітету ВЗС за перший рік війни. Тут фігурують такі цифри: через всі гос-

ський С.Л.,
рновський
ство всіма
кодили до
в не було
ем. Про це
7].

Комітету
Земського

таном на:

17.12.1915р.

35

1

1

12

2

8

20

6

19

12

4

26

-

1

1

3

3

10

4

3

2

1

1

1

180

піталі комітету пройшло 10105 хворих, у тому числі туберкульозних – 187. З цих 187 чоловік, одужало лише двоє, а померло – 121; віднесено до недієздатних – 31; переведено до інших лікувальних закладів – 25; виписано до слабосилих команд – 11 [14].

Наведені цифрові дані про кількість хворих в арміях Південно-Західного фронту лише за перший і початок другого років війни є наочною демонстрацією того, який величезний обсяг робіт доводилось виконувати медично-санітарним закладам, у т.ч. і підпорядкованим О.В.Корчаку-Чепурківському. Він, як санітарний лікар південно-західних залізниць, а пізніше районний лікар 8-ої армії, був одним з ініціаторів формування санітарних потягів. На початку війни були створені відділи санітарних потягів, які мали своє представництво у фронтовому комітеті. За узгодженням з останнім до потягів, які везли вантажі (боєприпаси, технічне спорядження) на позиції, причіпляли по два вагони з необхідною кількістю санітарного персоналу. На зворотному шляху у порожні вагони, з яких були вивантажені боєприпаси та інше військове спорядження, клались матраци, на які санітари розміщували занесених поранених воїнів. Для перевезення поранених використовувалися також так звані теплушки, а в період інтенсивних бойових дій – "потяги-летючки" і тимчасові санітарні потяги. У підпорядкуванні О.В.Корчака-Чепурківського перебувало 6 тимчасових санітарних потягів і одна спеціалізована заразна "летючка" [15]. Для перевезення поранених було створено і спеціальний перев'язочно-харчовий загін. Він займався питаннями харчування, перев'язування і перевезення поранених у визначеному районі. База "летючок" перебувала в Новоселиці. У листопаді-грудні 1916 р. цими "летючками" було перевезено з району бойових дій 8-ої армії велику кількість поранених і біженців. Про це свідчать дані таблиці 2 [16].

Отже, протягом лише двох місяців 1916 р. з району бойових дій 8-ої армії Південно-Західного фронту було перевезено 282 поранених офіцерів, 20678 солдатів і 9195 біженців. Всього ж за перший рік війни з Південно-Західного фронту було перевезено 74452 поранених [17].

Крім евакуації поранених і біженців з прифронтових позицій, лікар Волинського району 8-ої армії О.В.Корчак-Чепурківський велику увагу приділяв організації роботи епідемічних загонів. У його підпорядкуванні, як відзначалося вище, було 8 епідемічних загонів, призначених для боротьби з гострими інфекційними хворобами. Частина цих загонів обслуговувала в районі 8-ої армії лише військові підрозділи. Зокрема, 3-й, 15-й і 17-й загоони були перетворені в евакуаційні пункти для заразних хворих [18]. До них поступали хворі з фронтових, позиційних закладів або з частин. Тут їх мили, стригли, переодягали і, якщо стан їхнього здоров'я дозволяв транспортування, хворих здавали евакуаційним потягам. Якщо ж за станом здоров'я вони не могли бути евакуйовані, тоді такі хворі залишалися в загонах відновлювати здоров'я. Інша частина епідемічних загонів обслуговувала місцеве населення в прифронтовій смузі. Оскільки ці загоони постійно потребували значної кількості розбірних бараків, які необхідно було розгортати в розорених населених пунктах, О.В.Корчак-Чепурківський домігся виділення для них у грудні 1915 р. 10-ти таких бараків [19]. Це суттєво вплинуло на поліпшення роботи епідемічних загонів. Вони могли швидко ізолювати в розбірних бараках різнотипних заразних хворих.

Важлива роль відводилась загонам щеплень, які здійснювали профілактику таких інфекційних хвороб, як віспа, холера, висипний та черевний тифи методом вакцинації. Одна частина загонів щеплень, так само як і епідемічних, працювала в армійських корпусах, а інша обслуговувала тил армії – запасні батальйони, обози, а також насе-

Таблиця 2

Чисельна кількість перевезених потягами-летючками поранених та біженців (листопад-грудень 1916 р.)

Дата	Кількість		Перевезено офіцерів		Перевезено солдат		Перевезено біженців
	летючок	рейсів	легко-поранених	важко-поранених	легко-поранених	важко-поранених	
XI. 1916	5	18	89	77	7391	2606	3869
XII. 1916	6	22	77	39	9395	1286	5326
Всього	11	40	166	116	16786	3892	9195

лення. Щеплення в тилу здійснювали 13-й і 29-й загонами. Ними лише за січень 1916 р. було зроблено 5491 щеплень, у т.ч. віспощеплень: первинних – 1781 і вторинних – 2528 [20].

Фельдшерські пункти, яких у підпорядкуванні О.В. Корчака-Чепурківського було 8, працювали, як правило, серед біженців. А 3 бактеріологічні лабораторії займалися бактеріологічними дослідженнями та дослідженнями санітарного стану води, харчових продуктів тощо.

Умови війни вимагали тісної координації дій у боротьбі з інфекційними хворобами військового відомства з різними громадськими організаціями. Тому, коли в 1915 р. російські війська наблизились до території Волинської і Подільської губерній, то Управління Начальника санітарної частини Південно-Західного фронту запропонувало вести справу протиепідемічної боротьби на територіях трьох губерній – Київської, Волинської і Подільської.

З цією метою були створені Губернські санітарно-виконавчі комісії, до складу яких увійшли представники від Губернської земської управи, губернський лікарняний інспектор, представник від Всеросійського земського союзу, Червоного Хреста, військової організації (санітарний лікар), Союзу Міст і всіх тих організацій, котрі працювали на території даної губернії. Ці, так звані Великі санітарно-виконавчі комісії, виділяли зі свого складу малі санітарно-виконавчі комісії. Вони були виконавчими органами, до яких входили представники тих же організацій, але в меншій кількості – 12 осіб [21]. У повітах за таким же типом були створені Повітові санітарно-виконавчі комісії. Коли на місцевому рівні виникало питання, пов'язане з необхідністю проведення протиепідемічних заходів чи асигнувань цих заходів, то воно вирішувалось місцевою санітарно-виконавчою комісією. Ця місцева комісія зверталась з клопотанням про надання допомоги до малої губернської комісії, яка передавала зазначене клопотання на розгляд Великої губернської комісії, а та вже виносила кінцеве рішення. Вона була тісно пов'язана з відповідними органами фронту. Такий тип відносин існував між губернськими санітарно-виконавчими комісіями і фронтом.

О.В. Корчак-Чепурківський як представник Всеросійського Земського Союзу в Комітеті Південно-Західного фронту разом з іншими представниками уповноважених організацій при 8-ій армії періодично проводив адміністративно-оперативні та наукові наради лікарів, представ-

ників громадських, господарських і військових підрозділів свого району. На таких нарадах вироблялись досить важливі рішення, пов'язані з поліпшенням санітарно-епідемічного стану в районі 8-ої армії.

На подібних нарадах, крім О.В. Корчака-Чепурківського, як правило були присутніми: уповноважений ВЗС при 8-ій армії Д.М. Шаригін, начальник санітарного відділу штабу 8-ої армії полковник С.В. Шереметьєв, санітарний лікар санітарного відділу штабу 8-ої армії Н.А. Альфеевський, особоуповноважений Червоного Хреста Г.Г. Лерхе, замісник особоуповноваженого Червоного Хреста В.А. Нежинський, представники Союзу Міст Л.К. Медведєв і В.Г. Шесточвій, лікар Червоного Хреста В.Н. Парінь, санітарний лікар Земського Союзу А.С. Єрзінкянц, уповноважений Земського Союзу по Буковино-Галицькому району П.В. Калачов, доктор Цветаєв. На розширені засідання наради часто запрошувались районні лікарі сусідніх армій та представники господарських організацій. Тоді кількість присутніх на нарадах могла сягати 25 і більше осіб. [22]. На одній з таких нарад, яка відбулась 30 грудня 1916 р. розглядалося питання про щелепних хворих. У своєму виступі на нараді О.В. Корчак-Чепурківський обгрунтував питання про необхідність створення щелепних госпіталів. При цьому він відзначив, що у протезуванні щелепних поранень є великі недоліки. Вони пов'язані, головним чином, з нестачею зубних техніків. Побувавши в єдиному щелепному відділенні, яке функціонувало у межах його району, він переконався, що шини таким пораненим необхідно накладати якомога швидше. "Догляд за щелепними хворими, – підкреслив він у своєму виступі, – дуже важкий і створення особливого осередку зубних лікарів, що мають спеціалізуватися на лікуванні щелепних поранень, було б бажаним і навіть необхідним" [23].

Для надання воїнам зуболікарняної допомоги в районі 8-ої армії було створено спеціалізований пересувний рентгенівський кабінет у вагоні [24]. Дещо пізніше, як видно з доповіді О.В. Корчака-Чепурківського, виголошеної 27 січня 1917 р. на черговому засіданні представників медико-санітарного та інших відділів Комітету ВЗС при 8-ій армії, він був ініціатором організації венеричних госпіталів. "Для боротьби з єдиним видом хронічної зарази, – констатував він, – з якою нам довелося зустрітись при переході в Буковину – венеричними хворобами, засновані особливі війняткові венеричні госпіталі" [25]. Таких госпіталів

1916 р. з
Західного
офіцерів,
ж за пер-
ату було
з при-
йону 8-
увагу
загонів.
вище,
для
обрами.
8-ої
3-й, 15-
акційні
поступа-
аво з
і, якщо
гування,
ж за
увані,
новлюва-
загонів
фронтів
ребували
необхід-
пунк-
виділен-
бараків
роботи
ізолюю-
заразних
щеплень,
фекційних
червний
загонів
рщувала в
увала тил
кож насе-

Перевезено біженців
3869
5326
9195

було відкрито два – у Крутах і Делятині. Слід відзначити, що організація венеричних госпіталів в умовах війни була першим досвідом для діючих армій у цій галузі.

Оскільки на Буковині, які в Прикарпатському регіоні в цілому, були широко розповсюджені венеричні хвороби, то командування Південно-Західного фронту запропонувало медично-санітарному відділу обстежити регіон і з метою запобігання їх поширення насильно вилучити осіб жіночої статі легкої поведінки із загального кола населення. Проте медично-санітарні заклади з цим не погодились. Навпаки, вони переконали командування в необхідності широко оповістити місцеве населення про наявність в арміях Південно-Західного фронту спеціалізованого надання медичними службами фронту допомоги в лікуванні венеричних захворювань. З цієї метою в районі 8-ої армії у підпорядкованих О.В.Корчаку-Чепурківському Коломийському крайовому госпіталі було виділено 50 венеричних ліжок, а в Чернівецькому – 200 ліжок. [26].

В майбутньому планувалась організація спеціалізованих окружних венеричних госпіталів. Ця потреба диктувалась необхідністю лікування воїнів від венеричних хвороб, які набували поширення в районі дислокації армій Південно-Західного фронту.

Лютнева революція 1917 р. і вимушене зречення від влади царя деморалізуюче вплинули на внутрішній стан армій Південно-Західного фронту. Замість того, щоб зміцнювати дисципліну та готуватися до вирішального наступу проти виснажених військ Австро-Угорської імперії та її союзників і переможно завершити війну, в арміях Південно-Західного фронту на перший план висунулись демократизаційні процеси. В гарнізонах почали створюватися ради солдатських депутатів, обиратись революційні комітети, солдати мітингували, вимагали вводити в армії принцип виборності командирів тощо. Мали місце випадки братання солдат воюючих сторін і навіть відмови їх солдат воювати. Так, командувач 8-ою армією генерал Каледін повідомляв О.О. Брусилову, що у ніч на 28 березня 1917 р., внаслідок відмови солдат воювати, зірвалась атака 12-ої піхотної дивізії на передові позиції противника [27]. В таких умовах, підкоряючись вказівкам тимчасового уряду і намагаючись зміцнити дисципліну у військах, головнокомандувач Південно-Західним фронтом генерал О.О. Брусилов змушений був видати наказ про створення в арміях комітетів, у складі яких могли бути

і представники рад робітничих депутатів, "але із прибічників продовження війни і збереження дисципліни" [28].

Революційно-демократизаційні процеси затягнули у свою орбіту і медико-санітарні організації фронту, в т.ч. 8-ої армії. Про це свідчать протоколи засідань представників військових і громадських санітарних організацій району 8-ої армії, які підпорядковувалися О.В.Корчаку-Чепурківському. Так, на нараді представників цих організацій 13 березня 1917 р. розглядалося питання про становище санітарів і відношення до них співробітників Земського Союзу. Нарада винесла ухвалу, яка вимагала від співробітників Земського Союзу неодмінно виконувати наказ військового відомства про відміну найменування "нижчий чин", про заміну звертання "ти" та "ви" тощо. "Нарада висловлює упевненість, – говорилося в ухвалі, – що всі без винятку співробітники Земського Союзу будуть бачити у кожному підлеглому їм солдатів чи вільнонайманому санітарові перш за все людину і громадянина Вільної Росії" [29].

Наслідком революційно-демократизаційних процесів стало і порушення стабільності в координаційних діях між військовими і громадськими організаціями, які обслуговували медико-санітарні потреби підрозділів 8-ої армії. Про це свідчать березневі наради цих організацій. Так, на нараді, яка відбулася 18 березня 1917 р., розглядалося питання про налагодження більш тісних зв'язків Санітарного відділу 8-ої армії, Червоного Хреста, Всеросійського Земського Союзу та Всеросійського Союзу Міст шляхом їх об'єднання в єдину організацію. З доповіддю про це виступив уповноважений Всеросійського Земського Союзу О.В.Корчак-Чепурківський.

Проте не всі представники наради погоджувались з ідеєю про об'єднання військових і громадських медико-санітарних організацій. Зокрема, представник Червоного Хреста Г.Г.Лерхе, вказавши на неможливість їх злиття, запропонував створити постійно діючу раду представників цих організацій, яка б вирішувала різноманітні питання. Деякі виступаючі (Д.М.Шаригін, С.В.Шереметьєв) відстоювали іншу точку зору. На їхню думку, без інституту приватної і громадської допомоги неможливо військовій організації вести в армії санітарну справу. Вони вважали за можливе злити лише ВЗС, ВСМ і Червоний Хрест, а військову санітарну організацію зберегти в полкових організаціях, де санітарна справа є обов'язком державної служби. О.В.Корчак-

Чепурківський та доктор Цветаєв наполягали на злитті всіх організацій і створенні на їх основі єдиної санітарної організації, тісно пов'язаної з армією і побудованої на громадських засадах. Після закінчення дебатів з цього питання, нарада прийняла таке рішення:

1. З метою всебічного охоплення санітарною роботою всієї армії та збереження її сил, засобів розвитку, централізованого планування і керівництва визнати доцільним тісно об'єднати і злити в єдину організацію Санітарний відділ 8-ої армії, Червоний Хрест, Всеросійський Земський Союз і Всеросійський Союз Міст.
2. Реально здійснити це завдання можна: 1) або в найближчий час (до початку ведення бойових дій); 2) або пізніше (після закінчення бойових дій).
3. Просити Л.К. Медведєва, О.В.Корчака-Чепурківського і Д.М.Шаригіна до 20 березня підготувати кінцевий варіант цього рішення [30].

20 березня 1917 р. було заслухано ще раз це питання на нараді представників, які обслуговували медико-санітарні потреби фронтових частин 8-ої армії. У рішенні наради вказувалося, що всі організації, за винятком закладів, працюючих "на приватні засоби" під прапором Російського товариства Червоного Хреста, "повинні йти у напрямку злиття" їхньої роботи "під керівництвом одного, направляючого цю роботу органа" і що "необхідно тепер же приступити до злиття фронтових управлінь Земського і Міського союзів" [31].

Однак втілити це рішення в життя не вдалося. Цьому завадили причини об'єктивного характеру. По-перше, армії Південно-Західного фронту розвалювались. По-друге, на той час в Україні, за висловом С.Кульчицького [32], склалися власні політичні сили, які розпочали національний державотворчий процес. О.В.Корчак-Чепурківський, як патріот свого народу, свідомо переходить у стан цих сил і стає активним учасником українського державотворчого процесу.

Таким чином, викладений вище матеріал дозволяє зробити наступні висновки.

1. Спираючись на досвід санітарно-профілактичної роботи і протиепідемічної роботи у земствах Полтавської, Херсонської і Бессарбської губерній, санітарному відділі Київської міської управи, основне завдання медико-санітарної організації 8-ої армії О.В.Корчак-Чепурківський вбачав не тільки

в наданні допомоги хворим і пораненим, а в першу чергу в захисті військ і населення від інфекційних захворювань.

2. З урахуванням законів епідемічного процесу протиепідемічна робота спрямовувалась на виявлення і локалізацію осередків (зокрема) виникнення інфекційних захворювань, розрив механізму передачі збудника і підвищення стійкості організму військовослужбовців за рахунок вакцинації. Діяльність епідемічних, дезінфекційних, щеплювальних, банних і пральних загонів, добре скоординована з роботою польового пересувного госпіталю і баклабораторії дозволила О.В.Корчаку-Чепурківському одержати значно нижчі (в десятки разів) показники захворюваності на черевний, висипний тифи, віспи і туберкульоз у 8-ій армії порівняно з 7,9 і 11-ою арміями у 1914-1916 роках.
3. О.В.Корчак-Чепурківський запровадив низку інновацій, які спрямовувались на вдосконалення надання медико-санітарної допомоги пораненим, хворим і біженцям та підвищення ефективності протиепідемічних заходів серед військовослужбовців і цивільного населення у місцях дислокації військ.
4. Як досвідчений і творчий організатор охорони здоров'я він вперше виступив ініціатором формування на базі залізничних ешелонів, які доставляли боєприпаси і спорядження на фронт, – санітарних поїздів ("теплушок" і "летючок"), що евакуювали поранених, хворих і біженців з фронту в тил. Для організації евакуації в районах дислокації військ створювались спеціалізовані перев'язочно-харчові загоны з функціями надання первинної медико-санітарної допомоги.
5. Для організації оперативного надання медико-санітарної допомоги частині військовослужбовців і місцевого населення, які не підлягали евакуації, за пропозицією О.В.Корчака-Чепурківського, в розорених населених пунктах створювались лікарні, відділення яких швидко розгортались за рахунок зведення розбірних бараків. Такі тимчасові споруди дозволяли швидко ізолювати різнотипних заразних і соматичних хворих та надати їм відповідну медичну допомогу.
6. До безумовних заслуг О.В.Корчака-

Чепурківського як військового санітарного лікаря і епідеміолога слід віднести його настійливу вимогу щодо запровадження спеціалізованих госпіталів. За його ініціативою спеціалізований госпіталь з пересувним рентгенівським кабінетом у залізничному вагоні був створений для надання військовослужбовцям стоматологічної допомоги в районі 8-ої армії. На базі Коломийського і Чернівецького крайових були засновані винятково венеричні госпіталі для боротьби з гонореею і сифілісом, які були надзвичайно поширеними на той час на Буковині.

7. З врахуванням особливостей боротьби з інфекційними хворобами, які вимагають проведення єдиних протиепідемічних заходів як серед військовослужбовців, так і

серед цивільного населення, О.В. Корчак-Чепурківський виступив ініціатором об'єднання військового відомства з різними громадськими організаціями. Губернські санітарно-виконавчі комісії, які він запропонував, включали представників Губернської земської управи, губернського лікарняного інспектора, представника Всеросійського земського союзу, Червоного Хреста, військової організації (санітарний лікар), Союзу Міст і всіх тих організацій, котрі працювали на території даної губернії.

Отже, О.В. Корчак-Чепурківського слід вважати не тільки видатним цивільним, а й успішним військовим лікарем гігієністом-епідеміологом, який зробив значний внесок у розвиток вітчизняної профілактичної медицини.

**ВОЕННЫЙ САНИТАРНЫЙ ВРАЧ И ЭПИДЕМИОЛОГ
А.В. КОРЧАК-ЧЕПУРКОВСКИЙ
(1914-1917 гг.)**

Москаленко В. Ф., Яворовский А. П., Сахарчук И. М.
Национальный медицинский университет имени А.А. Богомольца

Резюме. В статье на основе архивных документов, которые ранее не были известны, освещается один из недостаточно исследованных аспектов многогранной деятельности академика А.В. Корчака-Чепурковского — его участие в Первой мировой войне как санитарного врача и эпидемиолога медико-санитарной части 8-ой армии Юго-Западного фронта.

Ключевые слова: А.В. Корчак-Чепурковский, Первая мировая война, районный военный врач, уполномоченный Всероссийского Земского Союза, 8-ая армия, Юго-Западный фронт, санитарно-противоэпидемическая деятельность, санитарная работа, санитарно-исполнительная комиссия, эпидемические отряды, санитарные нужды.

**MILITARY PHYSICIAN AND EPIDEMIOLOGIST
A. KORCHAK-CHEPURKOVSKY
(1914-1917)**

Moskalenko V.F., Yavorovsky A.P., Sakharchuk I.M.
Bogomolets National Medical University

Abstract. On the basis of archival documents, which were not previously known, highlights one of the insufficiently studied aspects of the multifaceted activities of Academician AV Korczak-Chepurkovsky - his participation in World War I as a physician and epidemiologist, sanitary health of the 8th Army in South-Western Front.

Key words: A. Korczak-Chepurkovsky, World War I, the district medical officer authorized by the All-Russian Zemstvo Union, 8th Army, Southwestern Front, sanitary and anti-epidemic work, health work, health and the executive committee, epidemic units, sanitary needs.

Список використаної літератури

1. Каган С.С. Видатний санітарний діяч України – академік О.В. Корчак-Чепурківський. – К.: Здоров'я, 1965. – 78 с.; Ганіткевич Я. Овксентій Корчак-Чепурківський – перший український вчений-гігієніст, засновник національної вищої медичної школи і медичної науки //Українські лікарі – вчені першої половини ХХ століття та їхні наукові школи. Біографічні нариси та бібліографія. – Львів, 2002. – С. 11-37.
2. Макаренко И.М. Материалы о развитии гигиены на Украине /вопросы гигиены в трудах и деятельности ученых медицинского факультета Киевского университета /Дис. на соискание ученой степени канд. мед. наук. К.. 1963; Товкун Л.П. Академік О.В. Корчак-Чепурківський: наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність у 1883-1947 рр. //Дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Переяслав-Хмельницький, 2010.
3. Васильев К.Г. А.В. Корчак-Чепурковский – основоположник преподавания социальной гигиены и эпидемиологии в СССР //Советская медицина. – 1974. – № 5. – С. 127-129; Голяченко А.М. А.В. Корчак-Чепурковский пионер преподавания социальной гигиены в нашей стране //Актуальные вопросы истории медицины в Украинской ССР. – К.: Здоров'я, 1978. – С.173-178; Белицкая Е.А. О социал-гигиенисте А.В. Корчаке-Чепурковском /К 125-летию со дня рождения/ //Советское здравоохранение. –1982. – №6. – С.66-68; Матвеева Л. ВУАН: віхи історії //Вісник АН України. – 1993. № 6. – С.18-31; Ганіткевич Я.В., Голяченко О.М. Овксентій Корчак-Чепурківський – фундатор національної вищої медичної школи та медичної науки / до 145-річчя з дня народження/ //Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. – 2002. № 4. – С.86-88; Коцур Н.І. О.В. Корчак-Чепурківський – шлях від земського санітарного лікаря до академіка //Історія української науки на межі тисячоліть: зб. наук. праць. – К.. 2005. – Вип. 22. – С. 123-127; Кундієв Ю.І. Академік Овксентій Васильович Корчак-Чепурківський: трагічна доля вченого //Український журнал з проблем медицини праці. – 2006. № 1. С. 75-79; Товкун Л.П. Диференціація гігієнічних знань у педагогічній діяльності академіка О.В. Корчака-Чепурківського на початку ХХ століття // Шляхи вдосконалення педагогічного процесу на етапі реформування вищої освіти: матеріали навчально-методичної конференції медичного факультету № 4 Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. К.: НМУ, 2008. С. 70-71.
4. ДАК.- Ф.18.-Оп.2.-Спр.137.-Арк. 1-12; ЦДІА України.-Ф.715.- Оп.І.-Спр. 328.-Арк.19; Товкун Л.П. Академік О.В. Корчак-Чепурківський: наукова, організаційна робота та педагогічна діяльність. 1883-1947 рр. //Дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук. – Переяслав-Хмельницький, 2010.-С.99.
5. История Украинской ССР. В десяти томах. -Т.5. -К.: Наукова думка, 1983.- С.329.
6. ЦДІА України.-Ф.715.- Оп. Спр. 328.-Арк. 19.
7. Таблиця укладена на основі даних ЦДІА України.-Ф.715.-Оп.І.- Спр.328.-Арк.20-26 зв., 82-84.
8. Там само. – Спр. 685.-Арк. I, I зв.
9. Там само.
10. Там само. – Спр. 328. – Арк.26 зв.
11. Там само. – Спр. 337. – Арк. 3, 3 зв.
12. Там само. – Арк. 4 зв.
13. Там само. – Спр. 336. – Арк.93.
14. Там само.
15. Там само. – Спр. 696. – Арк. 3 зв.
16. Там само. – Арк. 5.
17. Там само. – Спр. 336. – Арк. 93.
18. Там само. – Спр. 696. – Арк. 4.
19. Там само. – Арк. 2.
20. Там само. Спр.337. – Арк. 3 зв.
21. Там само. – Спр. 269. – Арк. 13
22. Там само. – Спр.696. – Арк. 20, 26.
23. Там само. – Спр. 337. – Арк.45.
24. Там само. – Спр. 696. – Арк.4.
25. Там само. – Арк. 3 зв.
26. Там само. – Арк. 5.
27. История Украинской ССР. -Т.5. -С.414-415.
28. Там само. – С.412.
29. ЦДІА України.- Ф.715.- Оп.І.-Спр. 696.-Арк.22 зв.
30. Там само. -Ф.1213.-Оп.І.-Спр.11.-Арк.21.
31. Там само. – Арк. 22 зв., 24.
32. Кульчицький С. Анатомія революції: міфи і дійсність. 1917 рік у нашій історії //День.-2-3 березня 2012 р.-№ 38-39.- С.11.